

Prevenia delikvencie a kriminality mládeže

ZUZANA MARCINEKOVÁ, LADISLAV ŠIMON¹

Abstrakt

Cieľom odborného článku je analýza sociálno-patologických javov, delikvencie a kriminality detí a mládeže, možnosti prevenčnej práce v prostredí Základných a Stredných škôl. Článok pojednáva o súčasnom stave v oblasti danej problematiky, stručne vymedzuje základnú terminológiu, venuje pozornosť sociálno-patologickým javom, ich formám a príčinám u žiakov základných škôl a študentov stredných škôl, ako i nedostatočnému právnenému povedomiu mladistvých páchatelov. Zameriava sa na aktuálne európske dokumenty v oblasti prevencie delikvencie a kriminality mládeže a legislatívne východiská systému školskej prevencie. Dôraz je kladený na samotný systém školskej prevencie, jej formy a jednotlivé zložky, ktoré na prevencii participujú. Neopomína možnosti skutočne širokého využitia jednotlivých vyučovacích predmetov, pre prierezovú tému akou je prevencia delikvencie a kriminality.

Kľúčové slová

sociálno-patologické javy, delikvencia a kriminalita mládeže, prevencia, škola

DOI <http://dx.doi.org/10.37355/fvpk-2025/ZC-09>

Úvod

V rámci odborného seminára zameraného na prevenciu delikvencie a kriminality mládeže, sa spoluautorka Zuzana Marcinekiová mala príležitosť, za prísnych bezpečnostných opatrení, navštíviť Ústav na výkon trestu odňatia slobody pre mladistvých v Sučanoch.

Mladí ľudia, podľa veku sotva za prahom detstva, v sivo-modrej uniforme, zoradení a v pozore zo smútkom a otázkou v očiach. Stáli v miestnosti, kam sa na nich prišlo pozrieť tridsať odborníkov z oblasti pedagogiky a psychológie. Stretnutie netrvalo dlho, ale stačilo na to, aby si kolegovia medzi nimi našli niekdajších žiakov. V diskusii s vedením zariadenia, ktorá, treba priznať, bola veľmi zaujímavá a podnetná, sa zúčastnení dozvedeli, že sa tu stretávajú rodiny. Nie návštevy, ale otec a syn ako väzni. Prídu, odpykajú si svoj trest, pokúsia sa vrátiť do života (alebo ani nie) a opäť sa vrátia do väzenia. Je to večný kolotoč, z ktorého sa nie každý môže alebo chce vymaniť.

Počas autorkinej odbornej praxe mala táto možnosť pracovať s deťmi a mládežou, ktoré si vyžadovali rôznu starostlivosť. Boli to malé len trojročné deti, ktoré si pre závažnosť

¹ PaedDr. Mgr. Zuzana Marcinekiová, Súkromná základná škola, Lazovná 6, Banská Bystrica, špeciálny pedagóg, e-mail: marcinekiovaz@gmail.com
plk. v.v. Ing. Ladislav Šimon, PhD., katedria Policajného zboru v Bratislave, Katedra vyšetrovania, e-mail: ladislav.simon@akademiapz.sk

svojho postihnutia vyžadovali absolútnu starostlivosť a bolo možné im poskytovať iba stimulačné programy na rozvoj zmyslov. Deti, ktoré boli schopné vzdelávania s veľkou dávkou tvorivosti zo strany učiteľa, ale i deti a mládež schopná vzdelávania v tradičnom zmysle. Žiaci s poruchami správania, zo sociálne znevýhodneného prostredia, o ktorých je zrejmé, že prežívajú za múrmi nápravnovo-výchovného zariadenia. Každý pedagóg sa musí zamyslieť nad tým čo mohol urobiť lepšie, tak aby sa tam tieto deti nedostali. Na strane druhej je ale na mieste hnev. Ten veľký počet mladých ľudí by mal za iných okolností byť platnou súčasťou spoločnosti a podieľať sa na jej rozvoji a fungovaní. Miesto toho, si väčšina sama vybrala cestu, ktorou sa rozhodli ísť a hoci mnoho z nich malo vytvorené podmienky na kvalitný a plnohodnotný život, ktorý je v súlade s morálnymi a právnymi zásadami, ony šli opačne. Každý jednotlivec (pokiaľ mu jeho intelektuálna úroveň dovolí) je schopný sa rozhodnúť ako sa bude správať a ako bude konať. Stovky mládeže sú dnes v reedukačných, diagnostických domovoch, ktoré sú už len na krok od Ústavu pre výkon trestu pre mladistvých a hoci si v ňom dopĺňajú vzdelanie a pracujú, Slovenskú republiku stoja nemalé finančné prostriedky, ktoré by mohli byť využité aj inak. Čo teda môžeme z nášho miesta v škole urobiť? Škola ako hlavná zložka prevencie sociálno-patologických javov zdá sa na tento problém sama nestačí.

1 Metódy a formy prevencie delikvencie a kriminality mládeže

V oblasti riešenia prevencie delikvencie a kriminality mládeže je potrebné mať na pamäti, že každý jednotlivec je individuálna osobnosť so svojimi špecifickými danosťami a možnosťami. Počas vývinu človeka už od dieťaťa, sa mení jeho správanie a postoj k sebe samému a k svojmu okoliu a autorite. Prvou cudzou osobou, s ktorou prichádza do kontaktu čo by s autoritou je učiteľ/ka v predškolskom zariadení. Už v tomto období dochádza k prvým zmenám a prejavom vzdoru a odmietaniu, čo je však celkom normálne. Postupne sa do života dieťaťa a mladého človeka dostáva viacero autorít, ako učiteľ, vychovávateľ, lekár, ale i vrstovníci. Postoj a vzťah k jednotlivým osobám sa môže meniť a ako uvádza Ušiak, G. a kol., tieto sú dynamické a kedykoľvek sa môžu vyostriť, resp. viesť ku konfliktu [Ušiak, G. et al. 2016].

Pri koncipovaní preventívnych programov je nevyhnutné, brať do úvahy všetky možné faktory vrátane miesta, času, problémov, ktoré aktuálne škola rieši, ale i záujmy a možnosti ich realizácie.

Koordináciu prevencie sociálno-patologických javov a teda delikvencie a kriminalitu zastrešuje Rada vlády Slovenskej republiky pre prevenciu kriminality a garantom výchovno-preventívnych aktivít je Prezídium Policajného zboru SR.

Oddelenie prezídia Policajného zboru, ktoré je poverené riešením prevencie má za úlohu:

- koordinovať aktivity jednotlivých oddelení komunikácie a prevencie na úrovni krajských riaditeľstiev a skupiny prevencie vnútorného odboru na okresných riaditeľstvách vo sfére prevencie kriminality,

- spracovať stratégiu prevencie kriminality a inej protispoločenskej činnosti v pôsobnosti PZ,
- zabezpečiť koordináciu postupu organizačných zložiek prezídia pri plnení úloh v oblasti prevencie kriminality,
- vypracovať odborné stanoviská a posudky z oblasti prevencie,
- pripraviť základné dokumenty pre rozhodovanie Rady vlády SR,
- zabezpečiť v rozsahu pôsobnosti poskytovanie informácií podľa zákona č. 211/2000 Z. z. o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov,
- participovať na tvorbe a prevencii programov kriminality [Ušiak, G. et al., 2016].

Škola pri plánovaní preventívnych aktivít spolupracuje s PZ SR a preventistami, čím sa zúčastňuje špeciálnych projektov prevenčnej práce, ktorí prioritne zodpovedajú za efektívne vedenie preventívnych aktivít zo strany PZ SR. V Banskobystrickom kraji bola využitá pomoc preventistu z Okresného riaditeľstva Policajného zboru vo Zvolene a úspešne. Svojim prístupom ku žiakom a spôsobom vysvetľovania, žiakov zaujal a ešte nasledujúce dni bolo možné z daného zážitku čerpať v diskusiách. Zároveň poskytol materiál v podobe pracovných listov Detská policajná akadémia, informačného materiálu v podobe brožúr Nikto nie je na predaj, Bez informácií sa stávaš otrokom a i.

Prevencia sociálno-patologických javov sa z hľadiska štádia vývoja kriminálneho problému a podľa okruhu osôb, ktorým je určená, člení na primárnu, sekundárnu a terciálnu. Podľa slov Emmerovej I., škola ako profesionálna inštitúcia zabezpečuje predovšetkým prevenciu primárnu, avšak vzhľadom na veľký výskyt problémového správania, rovnako sekundárnu (Emmerová, I., 2014. In.: Babicová J., 2016).

Primárna prevencia pokrýva najmä vzdelávacie, výchovné a voľnočasové aktivity, osvetové a poradenské činnosti určené širšiemu okruhu osôb. Kamarášová L., zdôrazňuje, že primárna prevencia predstavuje priestor, v ktorom vhodne pripravený pedagóg môže kvalifikovane a efektívne pôsobiť, ovplyvňovať svojich žiakov a študentov na pozitívne správanie v zmysle podpory somatického, psychického a sociálneho vývoja (Kamarášová, L., 2009. In.: Babicová, J., 2016). Realizuje teda aktivity, ktoré podporujú zdravý telesný, psychický, intelektuálny ale i sociálny vývoj s dôrazom na upevnenie návykov podporujúcich zdravý životný štýl. Škola má možnosti na realizáciu prevencie v rôznych formách. Hroncová J., v tejto súvislosti uvádza: „Ide najmä o využitie preventívneho potenciálu vyučovacieho procesu, špeciálnych projektov prevenčnej práce, príležitostných preventívnych činností ako sú besedy s odborníkmi, využívanie filmov a iných médií, názorná agitácia, športové a kultúrne podujatia, kvízy a pod.“ (Hroncová, J. et al, 2014, 257s.).

Vhodnou formou je i zapájanie sa do súťaží či už literárnych alebo výtvarných, ktoré svojou témou nesú posolstvo za boj proti šikanovaniu, proti toxikománii, násilii či vo všeobecnosti za zdravší životný štýl, empatiu a pozitívne sociálne správanie. Účinok týchto aktivít je rôzny a závisí na mnohých faktoroch. Súhlasíme s Emmerovou, I., že efektívnymi sú najmä kontinuálne a komplexné programy a interaktívne programy, ktoré pomáhajú deťom zvládať sociálny tlak, konfliktné situácie, učia ich sociálnej komunikácii, a zvyšujú

odolnosť voči stresu a úzkosti, zvyšujú sebavedomie a schopnosť odmietat návykové látky (Emmerová, I., 2014).

Pozornosť by školy mali venovať najmä záujmovej činnosti, ktorá poskytuje priestor na využitie aktivít, ktoré žiaci a študenti robia radi a ochotne, pretože v nich nachádzajú spokojnosť z vlastnej realizácie. Je potrebné dbať na predchádzanie spoločensky nežiadúceho správania pozitívnym príkladom a poskytnutím možností na sebarealizáciu a neuchyľovať sa k nátlaku či zastrašovaniu, čo v konečnom dôsledku nie je efektívne. Základom primárnej prevencie je okrem školy a jej odborníkov i rodina, komunity a spoločnosť ako taká.

Sekundárna prevencia sa zameriava na konkrétnejšiu skupinu osôb, u ktorých je riziko vzniku patologického správania výrazne väčšie, resp. sa už vyskytlo. Ide o osoby, ktoré majú vyššiu predispozíciu stať sa páchatelmi alebo obeťami trestnej činnosti, či inej protispoločenskej činnosti – závislosť, záškoláctvo, šikanovanie, patologické hráčstvo, vandalizmus a i. (Juhásová, A., Debnáriková, K., 2016).

Terciálna prevencia už nie je v kompetencii škôl, ale realizuje sa resocializáciou osôb, ktoré sa dopustili trestného činu, alebo na ktorých bol trestný čin, alebo iný protispoločenský čin spáchaný. Jej cieľom ako uvádza Ušiak, G., je udržanie už dosiahnutých výsledkov intervencií, ktoré už boli realizované a rekonštrukcia nefunkčného sociálneho prostredia a pomoc opätovne sa začleniť do spoločnosti (Ušiak, G. et al. 2016).

Z hľadiska štruktúry prevenciu delikvencie a kriminality možno klasifikovať na sociálnu, situačnú a viktimáčnú.

Sociálna prevencia sa zaoberá prevenciou prejavov všetkých druhov kriminality a iných protispoločenských aktivít. Realizuje sa vo vzťahu k deťom, mládeži, rodine i verejnosti, jednotlivcom v penitenciárnej a postpenitenciárnej starostlivosti s dôrazom na ovplyvňovanie sociálnej integrácie. Juhásová, A., Debnáriková, K. ju popisujú ako mobilizáciu zdrojov potrebných k tomu, aby sa človek nestal páchatelom trestnej činnosti, alebo aby v nej ďalej nepokračoval (Juhásová, A., Debnáriková, K., 2016).

Ušiak G. a kol., vidia jej podstatu vo vytváraní priaznivých spoločenských podmienok v sociálnej, kultúrnej, ekonomickej a výchovno-vzdelávacej oblasti, ako i rozvoja duchovnej stránky života, jej úrovne a humanizácie [Ušiak, G. et al. 2016].

Situačná prevencia sa orientuje najmä na ochranu verejného poriadku, bezpečnosť života, zdravia a majetku ľudí. Jej aktivity majú základ v poznaní o frekvencii, mieste a konkrétnom druhu kriminality, pričom za cieľ stanovujú minimalizovať práve tieto faktory či podmienky pre kriminalitu. Podstatou je skomplikovať potencionálnemu páchatelovi spáchanie kriminálnej činnosti a zvýšiť možnosť jeho odhalenia [Juhásová, A., Debnáriková, K., 2016].

Prevencia, ktorej sa nevenuje dostatočná pozornosť na úrovni škôl je prevencia viktimácie.

Trestný čin je namierený voči inému človeku, poškodzuje konkrétnych osoby a spôsobuje im materiálnu a morálnu ujmu.

V roku 1989 západoeurópske organizácie na pomoc obetiam založili Európske fórum služieb obetiam – European Forum for Victim Services (ďalej len „EFVS“) a v roku 1985 prijalo Valné zhromaždenie OSN pod č. 40/34 Deklaráciu o základných princípoch spravodlivosti pre obeť trestných činov a zneužitia moci (Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power) (https://www.staremesto.sk/buxus/docs/socialna_pomoc_a_zdravotnictvo/KP/KP04_12.pdf, 27-03-2020).

Okrem uvedených strategických dokumentov boli vypracované a prijaté i ďalšie, ktoré sa rovnako stavajú zodpovedne k obetiam TČ a iných protispoločenských činov, ktoré pojednávajú o právach obetí a možnostiach pomoci.

Jej úlohou je predísť tomu, aby sa človek stal obeťou trestného činu alebo iného protispoločenského činu. Jej základ tvorí najmä osvetová činnosť. Obeťou sa môže stať ktokoľvek no najzraniteľnejší z hľadiska veku sú najmä deti, mládež a starší občania, osoby so zdravotným postihnutím ale i osoby s nižším spoločenským statusom ako bezdomovci, prostitútky, či osoby s odlišným vierovyznaním a rasou v danej spoločnosti.

Prevenencia delikvencie a kriminality by sa mala odvíjať od základných princípov, ktoré uvádza MV SR v dokumente Stratégia prevencie kriminality:

1. princíp jednoty represie a prevencie s dôrazom na prevenciu kriminality,
2. princíp ústavnosti a zákonnosti prevencie, teda v súlade s Ústavou SR a so zreteľom na dodržiavanie ľudských práv,
3. princíp aktuálnosti s objektivitou prevencie, teda opierať sa o aktuálny stav kriminality a plánovať aktivity prevencie podľa jej vývoja, miesta a i.,
4. princíp koordinácie zdôrazňuje potrebu spolupráce viacerých zložiek spoločnosti,
5. princíp inštitucionálneho a personálneho zabezpečenia prevencie,
6. princíp širokej účasti občanov na prevencii predpokladá spoluúčasť občanov na rôznych formách prevencie,
7. princíp finančného zabezpečenia prevencie,
8. princíp informačného zabezpečenia prevencie – efektívne získavanie, spracúvanie, podávanie a aplikovanie informácií v rámci zložiek systému prevencie aj na medzištátnej úrovni,
9. princíp komplexnosti prevencie si vyžaduje súčinnosť a previazanosť sociálnej, situačnej i viktimačnej prevencie ako i primárnej, sekundárne a terciálnej s využitím individuálnych i skupinových foriem práce,
10. princíp plánovitosti a cielenosti prevencie, teda efektívne plánovanie a zameranie aktivít na vhodné cieľové skupiny,
11. princíp vedeckosti vyžaduje vedenie aktivít a výskumnej činnosti pod dohľadom a vedením odborníkov,
12. princíp medzinárodnej spolupráce, vychádza z nevyhnutnosti spolupráce jednotlivých štátov, ktorá je ovplyvnená organizovanosťou a internacionalizáciou kriminality,

13. princíp sústavnosti popisuje potrebu neustáleho preventívneho pôsobenia vo všetkých oblastiach spoločenského života, ktoré sú ovplyvniteľné sociálno-patologickými javmi [In.: Hroncová, J. et al. 2014].

2 Preventívne pôsobenie počas výchovno-vzdelávacieho procesu

V súčasnosti sa školy bežne zaoberajú riešením spoločensky nežiadúceho správania svojich žiakov a študentov. Bendl upozorňuje, že hoci školy musia riešiť problémy s alkoholom, fajčením, šikanovaním, výtržníctvom a i. na svojom území, toto správanie preberajú jeho aktéri z ulice [Bendl, S. 2011, In.: Juhášová, A., Debnáriková, K., 2016]. Činitele, podporujúce vznik delikvencie a kriminality sme už v práci popísali.

Ako už bolo spomenuté, škola má viacero možností na realizáciu preventívnych aktivít. Medzi základné, ktoré popisuje Hroncová J., patria aktivity:

- v rámci vyučovacieho procesu,
- záujmovej činnosti žiakov a študentov,
- vyššie spomenuté špeciálne projekty prevenčnej práce v spolupráci s políciou,
- vytváranie pozitívnej klímy v škole odstránením autoritatívneho spôsobu výchovy,
- posilnenie výchovnej funkcie školy cez triednych učiteľov,
- spolupráca odborných a pedagogických zamestnancov škôl so školskými zariadeniami výchovného poradenstva a prevencie,
- príležitostné preventívne aktivity,
- samosprávná činnosť žiakov [Hroncová, J. et al. 2013].

Podľa Emmerovej I., by školská prevencia mala spĺňať nasledovné:

- pozitívnu klímu s humanisticko-tvorivou výchovou,
- podporovať harmonický vývin osobnosti,
- uprednostňovať zdravý životný štýl v školských a mimoškolských aktivitách,
- vytvárať podmienky pre vývin zdravej osobnosti žiaka a študenta a jeho odolnosti voči patologickým sociálnym vplyvom,
- poskytovať v škole dostatok priestoru pre riešenie problémov žiakov,
- podporovať rozvoj pozitívnych vzťahov a kohéziu,
- komplexne a systematicky informovať žiakov, učiteľov ale i rodičov o daniach v problematike,
- rozvíjať prosociálne správanie [Emmerová, I., 2007, In.: Babicová, J., 2016].

Je nutné zdôrazniť potrebu vhodne plánovať preventívne aktivity s ohľadom na vek žiakov a študentov a vhodnosť začiatku aktivít už u detí v predškolskom veku.

Vyššie spomenutá autorka rozdeľuje oblasti, ktorými by sa v rámci preventívnych aktivít počas výchovno-vzdelávacieho procesu mali deti zaoberať z hľadiska veku.

- žiaci od 3–6 rokov, by sa mali zameriavať na ochranu zdravia, učiť sa s radosťou prijať určité veci (napr. ovocie) a iné zas rozhodne odmietajúť (napr. alkohol a i.).
- u žiakov vo veku od 7–12 rokov, je potrebné zamerať na prevenciu legálnych drog s dôrazom na fakt, že v tomto veku sú ľahko ovplyvnitelní.

Upozorňuje tiež na to, že u mládeže od 13 rokov sa postupne mení spôsob myslenia a vnímania a dospelé osoby by im mali byť v poskytovaní informácii a podpore pri riešení problémov partnermi [Emmerová, I., 2007, In.: Babicová, J., 2016].

Uvedené možnosti ako a cez aké predmety je možné pozitívne ovplyvňovať myslenie a konanie žiakov a študentov. Ideálnym modelom je prelínanie sa tejto snahy cez všetky vyučovacie predmety.

Písanie slohovej práce na konkrétnu tému, rovnakým spôsobom je pre žiakov druhého stupňa a stredných škôl často nezaujímavé. Učiteľ má možnosť pokúsiť sa na hodinách Slovenského jazyka v slohovej zložke nastoliť tému prevencie, ktorejkoľvek oblasti, ktorá je aktuálna, či už ide o toxikománie, šikanovanie či iné a následne na literatúre, či hodinách etickej výchovy túto tému posunúť do širšej diskusie.

Žiaci nemajú zväčša informácie o dôsledkoch protiprávneho konania, ich právne vedomie a zodpovednosť za následky je nepostačujúca. Nemajú vedomosť o finančnej záťaži, ktorú by museli znášať ich rodičia či zákonný zástupcovia v prípade, že by spáchali priestupok alebo potrebovali lekársku pomoc po požití alkoholu či iných omamných látok.

Učiteľ matematiky môže tieto informácie využiť a viesť žiakov či študentov ku rôznym kalkuláciám nákladov na zdravotnú starostlivosť či náhradu škody. Cez umenie sa môžu naučiť deti a mládež vyjadriť svoj názor a pocity bez strachu z odsúdenia kolektívom alebo autoritou. Tieto a ďalšie aktivity je možné realizovať so žiakmi v rámci vyučovania.

Špecifickými sú tzv. triednické hodiny, ktoré sú vyhradené na riešenie rôznych organizačných záležitostí školy a triedy ale i problémov kolektívu, ktoré má triedny učiteľ možnosť v tomto čase voľne riešiť, bez obavy z vymeškania učiva inej hodiny.

Výborným riešením pre nadstavenie pozitívnej klímy v triede sú denné komunity, ktoré je možné realizovať ráno, pred začatím vyučovania. Tieto je možné využívať od prvého ročníka ZŠ. Malí žiaci sa po príchode do školy potrebujú porozprávať o svojich zážitkoch a pocitoch, čím v začiatku vyučovania narúšajú jeho chod a spôsobujú zdržanie a nervozitu tak zo strany ich ako i strany vyučujúceho. 10–15 minút pred samotným začiatkom, v triede mimo školských lavíc (na koberci), pomôže navodiť pokojnú atmosféru. Učiteľ si má zároveň možnosť všimnúť, či a aké ťažkosti má to-ktoré dieťa, aká téma trápi kolektív a pod. a zároveň primerane reagovať. V praxi sme sa stretli aj s celkom odlišným riešením začiatku vyučovania u prvákov v rozsahu niekoľko týždňov. Učiteľ venuje dostatok času na zjednotenie triedy, organizačné záležitosti, vzájomné spoznanie sa a navodenie harmonickej atmosféry, kohézie a hoci nezačne s priamou výukou už v prvý týždeň školského roka, bez ťažkostí a zdržania tento čas doženie. Podstata tohto prístupu spočíva

v tom, že v prvých týždňoch vyrieši všetky „drobné“ problémy, ktoré by ho inak zdržiavali denne.

3 Preventívne pôsobenie počas voľnočasových aktivít

Podľa Pruchu J., je voľný čas priestor, v ktorom sa jedinec alebo skupina osôb, môže slobodne rozhodovať o spôsobe sebarealizácie, využitím rôznych činností (športových, kultúrnych, technických a i.), čím naplňuje svoje potreby (predovšetkým sekundárne) a rozvíja svoje záujmy (Prucha, J., 2009. In.: Babicová, J., 2016).

Priestor, ktorý voľný čas ponúka, teda z pohľadu žiakov a študentov čas mimo vyučovania, je možné využiť na fyzickú a psychickú regeneráciu ale i sebarealizáciu v akejkoľvek činnosti, ktorá poskytuje uspokojenie aktérov v pozitívnom zmysle (ako z pohľadu jednotlivca, tak spoločnosti).

Podľa Zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní, výchovu vo voľnom čase v rámci školského systému výchovy a vzdelávania zabezpečujú:

- základné a stredné školy, prostredníctvom záujmovej činnosti a aktivity školy, učiteľov a spolupracovníkov,
- základné umelecké školy (ZUŠ), cez výchovu umením a k umeniu či už hudobnému, výtvarnému, hereckému či umeniu v inej oblasti,
- školské výchovno-vzdelávacie zariadenia: centrá voľného času (CVČ). Školské internáty (ŠI), školské hospodárstvo, strediská odbornej praxe [Kratochvílová, E., 2010. In.: Babicová, J., 2016].

Aktivity realizované vo voľnom čase v spomenutých formách sa vykonávajú v záujmových krúžkoch podľa preferencií žiakov. Tieto sa zameriavajú na konkrétnej činnosti, ale všetky sa významným spôsobom podieľajú na formovaní návykov, zručností, vnímania a osobnosti dieťaťa. Umožňujú deťom a mládeži realizovať sa vo sfére, kde zažívajú úspech a pre učiteľov a rodičov odhaľujú schopnosti a nadanie, ktorým oplývajú. Pomáhajú utvárať a udržiavať si pozitívny vzťah žiakov a študentov ku škole, vzdelávaniu, budúcej profesii a v konečnom dôsledku k pozitívnemu modelu správania. Vedú ich k osvojovaniu si zásad „fer play“, čestnosti a spolupatričnosti.

Kratochvílová ďalej definuje presné zásady, ktoré by mala výchova mimo vyučovania spĺňať:

- dobrovoľnosť a s ňou späté záujmové zameranie – poskytnúť žiakom a študentom možnosť pre výber záujmovej aktivity podľa vlastnej vôle a záujmu,
- rozmanitosť a atraktivita obsahu,
- aktivita, samostatnosť a tvorivosť, pre aktívnu účasť,
- humanizmus a demokracia,
- sebarealizácia v atmosfére optimizmu a radosti,

- jednota a špecifickosť výchovy vo voľnom čase, v rodine a v škole (Kratochvílová, E., 2010. In.: Babicová, J., 2016).

K zmysluplnému tráveniu voľného času je potrebné deti viesť od malička. Treba mať však na pamäti, že význam má aj tzv. „ničnerobenie“, kedy sa myseľ i telo dieťaťa, mladistvého i dospelého, môže uvoľniť a relaxovať. Mládežou tak často použité spojenie „ja sa nudím“ je z hľadiska abstinenčných príznakov pri závislosti, o ktorej sa už v práci pojednávalo alarmujúce, no má i druhú stránku. „Nuda“ má i pozitívny účinok. Ak by sme dieťa nechali bez technicko-informačných prostriedkov v bežnej miestnosti, určite by po krátkom čase našlo spôsob ako sa zabaviť. Napr. jednoduchá, bežná pohovka s odnímateľnými matracmi by odrazu bola stredoveká pevnosť a vnútorný kartón z minutých kuchynských utierok meč. Čudovali by sme sa ako rýchlo by si deti spomenuli, na kreslenie, stavanie ciest z kníh alebo bunkrov z dekami a stoličkami.

Nuda prináša priestor pre kreativitu a tej majú deti nadostač, hoci sa nám dospelým to často tak nezdá.

4 Projekty prevenčnej práce

Do širokého spektra činností v rámci prevencie delikvencie a kriminality na školách i mimo nich, patria preventívne projekty a programy. Tieto sú realizované v spolupráci s policajným zborom SR, neziskovými organizáciami, nadáciami, médiami, zriaďovateľmi resp. inými zložkami.

V spolupráci s políciou sú realizované projekty napr. v oblasti dopravnej výchovy, prevencie toxikománie, šikanovania a kyberšikanovania, extrémizmu, násillia a domáceho násillia, obchodovania s ľuďmi ako i na tému zvyšovania právneho vedomia mládeže a i.

Projekty sa realizujú zväčša v materských, základných a stredných školách podľa potreby zamerania a veku cieľovej skupiny ale i v domovoch pre seniorov, ktorí sú ohrozenou skupinou ako potencionálnymi obeťami trestnej činnosti či inej protispoločenskej činnosti. Ide najmä o prednášky s príslušníkmi policajného zboru, preventistami ale i psychológmi.

V súčasnosti je aktívny projekt pod názvom „Póla radí deťom“, určený najmä deťom posledných ročníkov MŠ a žiakom na prvom stupni ZŠ. Súčasťou tohto projektu sú odborne spracované pracovné listy, ktoré spolu s prednáškami, diskusiou a prítomnosťou členov polície, má veľmi dobrý efekt.

„Detská policajná akadémia“ je projekt určený žiakom 6. a 7. ročníka ZŠ (s možnosťou využitia aj v inom ročníku), ktorého cieľom je chrániť deti pred negatívnymi vplyvmi sociálno-patologických javov. Zaoberá sa témami ako úlohy polície, bezpečnosť na internete, rôznorodosť ľudí, bezpečnosť na cestách a stop násilliu, ktoré sú na viac ako 23 stranách pracovného zošita zaujímavo a vhodne rozpracované.

Jedným z projektov policajného zboru SR je i projekt „Správaj sa normálne“ určený pre ZŠ. Počas školského roka príslušníci polície navštevujú školy nie len v prípade porušenia poriadku, ale i za účelom prevencie napr. v predvianočnom čase, kedy sa s blížiacimi oslavami Silvestra, žiaci dostávajú k pyrotechnike rôzneho druhu a ohrozujú zdravie a životy nie len svoje ale i iný ľudí. V praxi sa však stretávame s tým, že žiaci tieto stretnutia a upozornenia neberú vážne a opakovane sa dopúšťajú konania v rozpore z pravidlami a odporúčaniami.

Známe sú projekty „Policajt – môj kamarát, Jablko – citrón, Lumiper, Na prázdniny bezpečne, LILJA 4-ever a i.“

Preventívny projekt pre druhý stupeň ZŠ a SŠ „Vieme, že – program boja proti zlu, násiliu, závislostiam, predsudkom, rasizmu a neproduktívnemu spôsobu života“ je projektom Oddelenia prevencie kancelárie prezidenta Policajného zboru, na ktorom participoval Miron Zelina a Mário Lenárt už v roku 2007. Zameriava sa na riešenie problémov s poruchami správania, boj proti drogám, rasizmu, intolerancii, diskriminácii a xenofóbii (www.pppknm.sk/data/pdf/materialy/poruchy_spravania/drogy/vieme_ze.pdf, 28-03-2020).

Rovesnícke preventívne programy, tzv. peer programy, sú ako uvádza Olšovská M., cieľené a systematické programy pre deti, ktoré ešte nemajú osobnú skúsenosť s pravidelným užívaním návykových látok. Poprednú úlohu v programe zohráva skupina rovesníkov, ktorý pod vedení učiteľa komunikujú medzi sebou na danú tému. Zameriava sa na pozitívne ovplyvňovanie detí a mládeže, na formovanie ich postojov k zdravému spôsobu života, zmysluplnému využívaniu voľného času a pozitívnej životnej orientácie (Olšovská, M., 2002).

Projekt „Svetlo z tmy v protidrogovej prevencii“ ako osvedčené skúsenosti z praxe v prevencii učiteľa z roku 2015 sa zameriavajú na overené a zrealizované zážitkové aktivity z oblasti protidrogovej prevencii pre učiteľov (Frívalská, I., 2015).

Preventívny program CESTA k emocionálnej zrelosti bol primárne skonštruovaný ako metodická pomôcka pre učiteľov etickej výchovy. Zameriava sa na ťažkosti v čase dospievania, kedy u mladého človeka dochádza k množstvu búrlivých zmien, prebieha fyziologické, intelektové, citové, sociálne i sexuálne dozrievanie a menia sa jeho postoje a vzťahy k dospelým a rovesníkom (https://www.komposyt.sk/pre-odbornikov/psychologicka-cinnost/preview-file/5_raabe_pp-c, 28-03-2020).

Programov za účelom podpory prevencie sociálno-patologických javov neustále pribúda, reagujúc tak na zvýšenú potrebu riešenia tejto problematiky. K dnešnému dňu boli spracované desiatky vhodných projektov a programov, ktoré sú dostupné pre učiteľov, koordinátorov prevencie i ďalších zložiek systému prevencie.

Vhodnou formou prevencie sú i príležitostné podujatia, ktoré sa realizujú v podobe besied, diskusií s odborníkmi (lekár, psychológ a i.) na rôznu tému, exkurzií, návštev divadla a kina. V deväťdesiatych rokoch boli obľúbené tzv. výchovné koncerty, ktoré pretrvali až dodnes vo viac-menej rovnakej podobe, s prispôbením sa technickým vymoženostiam a aktuálnosti témy.

Školy realizujú rozličné školské akcie so zameraním na udržiavanie tradícií a kultúrnych hodnôt, v ktorých sa žiaci a študenti aktívne realizujú. Žiaci a študenti na nich prezentujú prácu svojich predkov a svoju prácu, svoju školu a komunitu pred verejnosťou, čo im pomáha upevňovať kolektív, podporovať kohéziu a pocit dôležitosti v spoločnosti.

Organizácia športových aktivít vedie aktérov k udržiavaniu zdravého životného štýlu a zmyslu pre česť. Aktivity zamerané na prezentáciu zložiek civilnej obrany a silových zložiek pomáhajú budovať kladný vzťah k týmto subjektom a chápať ich úlohu a dôležitosť pre spoločnosť.

5 Spolupráca školských zariadení v prevencii delikvencie a kriminality mládeže s ďalšími inštitúciami

Plánovanie, realizácia a vyhodnotenie efektívnosti preventívnych aktivít je zdĺhavý proces, ktorý je náročný na čas a ľudské zdroje. Vyžaduje si spoluprácu odborníkov v oblasti výchovy, vzdelávania a prevencie.

Nevyhnutnou je spolupráca rodiny a školy. Stotožňujem sa s tvrdením Bakošovej, že spolupráca rodiny a školy musí byť založená na spoluúčasti detí tak, aby dieťa pochopilo že je účastníkom diania. Podstatu tvor komunikácia, kooperácia a vzájomná úcta a rešpekt (Bakošová, Z., 2005).

V školskej praxi je možné sa stretávať s potrebou organizovania stretnutí rodičov, učiteľov a odborníkov z oblasti psychológie, špeciálnej pedagogiky, prevencie ako i zložiek polície. Rodičia majú potrebu si vypočuť erudované názory a rady, ktorými by sa mohli riadiť a učiteľom tieto stretnutia pomáhajú pochopiť postavenie rodičov. Zároveň však, vzhľadom na narušené vzťahy učiteľov a rodičov, poskytujú tieto stretnutia podporu učiteľom a zastrešenie ich preventívnych a sankčných opatrení odborníkmi, nakoľko rodičia sa často ohradzujú voči zásahom školy a neuvedomujú si ich potrebu.

Účinné by mohli byť i neformálne stretnutia rodičov a školou v rámci mimoškolských aktivít (výlety, plesy a i.), zapájanie rodičov priamo do vyučovania v rámci napr. „Školských dní povolání“ „„Remeselných dní“ a i., alebo aktivít každodenného vyučovania.

Je možné popísať tri úrovne v oblasti zapojenia rodičov v rámci spolupráce so školou:

1. Minimálna spolupráca – škola oznamuje, informuje a kladie požiadavky na deti a rodičov.
2. Partnerská úroveň - škola angažuje rodičov rôznym spôsobom, komunikuje s komunitou.
3. Rozhodujúca úroveň – škola, domácnosti a komunity spoločne a koordinovane participujú na vytvorení vhodných podmienok pre výchovu a vzdelávanie všetkých detí.

Triedny učiteľia sa stretávajú s rodičmi svojich žiakov na tzv. rodičovských schôdkach (združeníach), kde riešia všeobecné organizačné záležitosti školy ako i prospech, úspechy a ťažkosti svojich detí a mládeže. Dávajú priestor na vyjadrenie názoru rodičov a hľadanie spoločných riešení, zefektívňovania výchovno-vzdelávacieho procesu.

Osobné konzultácie s rodičmi sa však priamo dotýkajú aj ďalších pedagogických a odborných zamestnancov. Jednou so základných úloh školského špeciálneho pedagóga a psychológa je, komunikácia s rodičmi (zákonnými zástupcami), individuálne alebo skupinové intervencie. Tieto stretnutia sú samozrejmosťou súčasťou pri procese výchovy a vzdelávania. Školský špeciálny pedagóg „nastavuje“ metódy a formy práce so žiakom (študentom), na ktorých sa priamo podieľa i rodič a bez ktorého spolupráce by tieto nemali požadovaný efekt. Pôsobí tak viac, ako tréner pre rodičov.

Školský psychológ na spoločných stretnutiach, v prípade, že sú možné a povaha problému to dovoľuje, hľadá spôsoby ako pomáhať zvládať záťažové, stresové situácie i pre rodičov, nachádza a učí ich využívať svoje vnútorné zdroje a schopnosti. Ponúka rehabilitačné a terapeutické intervencie. Sociálny pedagóg plní úlohy v oblasti prevencie a riešenia sociálno-patologických javov u detí, svojimi aktivitami pôsobí na pedagógov, žiakov a ich zákonných zástupcov za účelom vytvorenia pozitívnej sociálnej klímy v škole.

Ďalšou formou spolupráce sú individuálne návštevy v rodine, terénna práca, ktoré však nie sú zaužívané všade a v skutočnosti je ich efektivita otázna.

Súčasťou kvalitnej spolupráce by mala byť dostatočná informovanosť rodičov zo strany školy – koordinátora prevencie, sociálneho pedagóga, psychológa a špeciálneho pedagóga, o možnostiach poradenstva a prevencie v rámci spádovej oblasti aj v školských zariadeniach výchovného poradenstva a prevencie.

Průcha upozorňuje na dôležitosť vnímania rodičov vo vzťahu ku škole a ako sa sami v tejto pozícii vnímajú. Ako ďalej uvádza, predstava školy o tom, čo rodičia chcú neraz pochádza zo zaužívaného modelu. Toto môže spôsobovať nerovnosť a znevýhodňovanie niektorých rodičov. (Průcha, J., 2009).

Ako bolo už vyššie spomenuté, školy spolupracujú so zariadeniami výchovného poradenstva a prevencie. Školské zariadenia výchovného poradenstva a prevencie definuje Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov, §130 : „V školských zariadeniach výchovného poradenstva a prevencie sa vykonáva najmä psychologická, pedagogická, špeciálnopedagogická vrátane logopedickej a liečebno-pedagogickej činnosti a sociálna činnosť zameraná na optimalizáciu výchovného, vzdelávacieho, psychického, sociálneho a kariérneho vývinu detí od narodenia až po ukončenie prípravy na povolanie. Osobitnú starostlivosť venujú deťom so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Poradenské služby poskytujú aj zákonným zástupcom detí a pedagogický zamestnancom“ (<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2022-24>). Uvedená vyhláška klasifikuje aj zložky poradenského systému, ktorých základnou súčasťou sú:

1. Centrum poradenstva a prevencie – CPP
2. Špecializované centrum poradenstva – ŠCPP

Úlohou uvedených centier je poskytovať komplexnú psychologickú, špeciálno-pedagogickú, diagnostickú, výchovnú, poradenskú, preventívnu a rehabilitačnú starostlivosť.

Z hľadiska prevencie sociálno-patologických javov, poskytuje významnú pomoc práve CPP, do ktorého kompetencie patrí poskytovanie možností pre vzájomnú spoluprácu na úrovni primárnej prevencie. Organizujú a podieľajú sa na realizovaní prevenčných projektov a poskytujú školám a rodičom pomoc pri diagnostikovaní a ďalšom riešení ťažkostí vznikajúcich pri poruchách správania detí a mládeže. CPP má zväčša k dispozícii kompletný tím odborníkov (psychológ, špeciálny pedagóg, sociálny pedagóg, liečebný pedagóg a i.), vďaka čomu je možné pristupovať k poradenskej a prevenčnej činnosti komplexne.

Legislatíva SR pozná a definuje špeciálne výchovné zariadenia. Podľa §120 Zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní, medzi ne patria:

- a) diagnostické centrum – poskytuje psychologickú, psychoterapeutickú, výchovnú a zdravotnú starostlivosť deťom o umiestnení ktorých rozhodol príslušný orgán štátnej správy alebo na základe žiadosti zákonného zástupcu.
- b) reedukačné centrum – jeho cieľom je výchova sociálne a mravne narušených detí a mládeže, u ktorých boli zistené nedostatky v oblasti sociálnej prispôsobivosti a osobného vývinu takého charakteru a stupňa, že ich nie je možné zvládnuť v iných zariadeniach. Sú diferencované podľa špecifických potrieb detí a mládeže a to z hľadiska zdravotného stavu, výchovných potrieb a i.
- c) liečebno-výchovné sanatórium - poskytuje psychologickú, psychoterapeutickú starostlivosť a výchovu a vzdelávanie deťom s vývinovou poruchou učenia a deťom s poruchami aktivity a pozornosti, u ktorých ambulantná starostlivosť nevedla k náprave.

Podľa Kopányiovej klientmi uvedených zariadení je vo väčšej miere mládež s asociálnym až antisociálnym správaním ako i mládež pochádzajúca zo sociálne znevýhodneného prostredia [Kopányiová A., web.saaic.sk/nrcg_new/doc/Zbornik/09_Kap-3.3.pdf].

Poslednou zložkou v systéme prevencie, ktorú možno uviesť je Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny. Školy najčastejšie kooperujú s oddelením sociálno-právnej ochrany detí a mládeže a sociálnou kuratelou, ktoré majú v kompetencii riešenie problémov pri vzniku záškoláctva, závažných výchovných problémoch, zanedbávaní starostlivosti o deti, zneužívaní rodičovských práva a povinností.

Zákon č.305/2005 Z. z. o sociálnej ochrane detí a sociálnej kuratele určuje konkrétne kompetencie a oblasti výchovných opatrení, v ktorých musí konať:

- upozorní dieťa, rodičov alebo osobu zodpovednú za starostlivosť o dieťa, ak svojím konaním môže dôjsť k narušeniu zdravého vývinu dieťaťa,
- uloží povinnosť dieťaťu podrobiť sa odbornej diagnostike v príslušnej, odbornej ambulancii,

- uloží povinnosť dieťaťu zúčastniť sa liečby v príslušnej odbornej ambulantnej starostlivosti,
- uloží povinnosť dieťaťu zúčastniť sa na výchovnom alebo sociálnom programe [Hroncová J. et al, 2013].

Ostatné výchovné opatrenia sú definované v Zákone č. 36/2005 Z. z o rodine a o zmene a doplnení niektorých predpisov.

Spolupráca škôl a školských zariadení s rodičmi a ďalšími inštitúciami na aktivitách prevencie sociálno-patologických javov je nesmierne dôležitá a len jej kvalita môže zvyšovať efektívnosť prevencie.

Záver

Spracovaná problematika je v súčasnosti stále aktuálna, čo dokazujú aj tragické udalosti a to nielen na území Slovenskej republiky, kde či už vplyvom osobného zlyhania, či zlyhania systému alebo skôr ich kombináciou, došlo ku konaniu mladých ľudí s fatálnym následkom. Pozornosť spoločnosti na všetkých úrovniach púta najmä závažnosť páchaných trestných činov a stále sa znižujúca veková hranica páchatelov. Žiaci vo veku dvanásť rokov sa neraz dopúšťajú hrubého násillia voči svojim spolužiakom ale i osobám starším. Školy sa stretávajú s problémom agresivity nie len medzi jej žiakmi a študentmi ale i voči učiteľom. Požívanie statusu chránenej osoby učiteľov nechráni a nerieši problémy, ktoré ich ohrozujú.

Na školách je množstvo zraniteľných detí a mládeže, ktoré potrebujú pomoc, ale nevedia ako sa jej domôcť, pretože nedôverujú svojim blízkym. Tento fakt ich vystavuje stále väčšiemu tlaku a môže spustiť vážne zdravotné a psychické ochorenia. Veľký počet dospelých páchatelov trestnej činnosti, bolo v detstve a v čase dospievania šikanovaných a týraných. Nedostali podporu a pomoc, keď ju najviac potrebovali. Pociť krivdy a ľahostajnosti zo strany spoločnosti v nich podporil dojem, že môžu konať tak, ako konajú.

Prevencia delikventného správania a kriminality na školách je dôležitá a je potrebné sa jej náležite venovať. Práve obdobie vo veku od šesť rokov je najvhodnejším na preventívne pôsobenie proti ich potencionálnej kriminálnej budúcnosti. Tak, ako v prípade včasnej intervencie v oblasti napr. špecifických porúch učenia, tak i v prípade prevencie delikvencie a kriminality je potrebné zasiahnuť včas. Mnohé prevenčné programy, ktoré sú na Slovensku využívané, je možné využiť už u detí predškolského veku. Materské a základné školy by mali automaticky tieto programy zaraďovať do výchovno-vzdelávacích plánov a využiť spoluprácu s ďalšími zložkami systému prevencie. V súčasnosti prebieha množstvo prevenčných projektov a školy majú možnosť využiť spoluprácu Polície SR, jej odboru prevencie ako i spoluprácu s rozličnými neziskovými organizáciami, médiami a v neposlednom rade svojimi zriaďovateľmi a komunitou. Na to, aby však túto prevenčnú činnosť mohli školy kvalitne realizovať, potrebujú patričnú podporu zo strany štátu, a to nie len v legislatívnej podobe, ale najmä v podobe dostatku finančných prostriedkov na zabezpečenie odborného personálu.

Literatúra

BABICOVÁ, J. 2016. *Sociálno-patologické javy u žiakov základných škôl a možnosti ich prevencie prostredníctvom pedagogických zamestnancov*. Banská Bystrica: 2016, 99 s.

BAKOŠOVÁ, Z. 2005. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava: 2005, 203 s. ISBN 80-89236-00-6.

HRONCOVÁ, J., EMMEROVÁ, I., HRONEC, M. 2014. *Sociálna patológia pre sociálnych pedagógov*. Banská Bystrica: 2014. 300s. ISBN 978-80-557-0806-5.

HRONCOVÁ, J., EMMEROVÁ, I., KROPÁČOVÁ, K. a kol. 2013. *Preventívna sociálno-výchovná činnosť v škole*. Banská Bystrica: 2013, 346 s. ISBN 978-80-557-0596-5.

JUHÁSOVÁ, A., DEBNÁRIKOVÁ, K. 2016. *Školské prostredie ako priestor pre prevenciu delikvencie*. Bratislava: 2016, 152 s. ISBN 978-80-223-4234-6.

OLŠAVSKÁ, M. *Peer program – význam, vplyv a možnosti vrstovníckej skupiny v preventívnej práci*. 1.vyd. Prešov : Tlačiareň Kušnir: 2002, 67 s. ISBN 80-8045-252-0.

UŠIAK, G., OBERUČ, J., SEČKA, P. 2016. *Kriminalita mládeže*. Strážnice: 2016.

ZELINA, M. 1994. *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava: 1996, 230 s. ISBN 80-967013-4-7.

Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele.